

Sedad Bešlija (ur.), *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, Zbornik radova I i II, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021, 440 str. / 393 str.

Zbornik radova *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti* plod je Međunarodne naučne konferencije održane 22. i 23. novembra 2019. godine, čija je organizacija bila jedna od ključnih programskih aktivnosti jubileja 60 godina postojanja i rada Instituta za historiju. Sadržaj dvotomnog zbornika radova čine 33 članka čiji su autori dokazani stručnjaci i akademski radnici, akademici, ali i mladi istraživači na početku svojih naučnoistraživačkih karijera. Prema indeksu autora vidimo da je riječ o naučnicima Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, zatim Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Instituta za istraživanje ratnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, Instituta za noviju istoriju Srbije – Beograd, Instituta za savremenu istoriju – Beograd, zatim Austrijske akademije nauka – Instituta za kulturološke studije i povijest teatra iz Beča, Zavičajnog muzeja Travnik, Koledža za društvenu i medijsku kulturu – Poljska, Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža Zagreb, te jednog autora, inače sarajevskog studenta, iz Tokija – Japan. Kao i kod većine zbornika koji su plod naučnih konferencija međunarodnog karaktera, i ovaj obiluje raznolikošću, kako metodoloških tako i stilskih pristupa autora istraživačkom problemu, što ga čini izuzetno zanimljivim za čitanje.

Zbornik je uređen prema tematsko-hronološkom kriteriju i počinje sa periodom srednjeg vijeka. Iako u Uvodnoj riječi urednik navodi da je prvobitna ambicija bila tretirati razdoblje od antike pa do posljednje decenije 20. stoljeća, kako sam navodi, bilo je nemoguće osvrnuti se na sve datume ili događaje koji se mogu okarakterisati kao prijelomni u našoj prošlosti. Stoga je rad Enesa Dedića prvi kojim počinje cjelokupna priča o prijelomnim događajima u historiji srednjovjekovne Bosne, dakle od 10. stoljeća i prvog

spomena u djelu cara Konstantina Porfirogenita *De administrando imperio*. Kako sam autor navodi, pojava novih arhivskih podataka i izvora druge vrste koja bi iz korijena promijenila neki od ključnih i prijelomnih momenata (pa i pomjerila ovu granicu srednjovjekovlja ispod stoljeća desetog A. B.), nije realna niti očekivana. Hronološki, prateći razvoj bosanske srednjovjekovne države kroz prizmu vladavine njenih vladara, Dedić poentira više ključnih, odnosno prijelomnih momenata bosanskog srednjovjekovlja. Za njega su to trenutak bosanske pojavnosti i prepoznatljivosti na regionalnom evropskom nivou za vrijeme vladavine bana Kulina, zatim ekonomskog i političkog razvoja bosanske države za vrijeme vladavine bana Stjepana II i teritorijalno, ali i ekonomsko širenje, kao i politički uticaj Bosne za vrijeme bana i kralja Tvrtka I. Sasvim prirodno, na ovaj rad se nastavlja sljedeći članak Nedima Rabića koji govori o teritorijalnom proširenju bosanske države na obale Jadranskog mora u prvoj polovini četrnaestog stoljeća, gdje kroz plastičan prikaz odnosa vlastelinskih porodica, njihovih međusobnih animoziteta, objašnjava na koji način Stjepan II postaje vladarom Huma i širi teritorij bosanske države na obale Jadranskog mora, što je u direktnoj vezi sa razvojem trgovine, rudarske proizvodnje, ali i urbanizacije koja će uslijediti za vrijeme njegovih nasljednika. Premještanje Bosanske biskupije u Đakovo koncem 13. stoljeća predstavlja svakako jedan od prijelomnih momenta bosanskog srednjovjekovlja. Ovim pitanjem, na jedan veoma studiozan i historiografski zanimljiv način, bavi se Dženan Dautović. U svom članku, uz širi kontekst političkih dešavanja, kao i građu vatikanskog arhiva koja ovome radu daje izuzetnu vrijednost, autor kroz etape prati sam proces koji će u svojoj konačnici dovesti do izmještanja biskupije. Na taj način povezuje, kako kaže, dva naizgled udaljena procesa – dislokaciju biskupije iz polovine 13. stoljeća i širenje islama od godina osvajanja pa do polovine 16. stoljeća, međusobno ih povezujući i poentirajući kao ako ne i najsudbonosniju posljedicu *translatio sedis* (90. str.). Još jedan rad koji tematski pripada ovoj cjelini jeste rad Amara Đulovića koji kao prijelomni moment uzima 1373. godinu te se u svom radu fokusira na okolnosti koje su dovele do teritorijalnog proširenja srednjovjekovne bosanske države, kao i

na političke i ekonomske prilike koje su stvorene preuzimanjem kontrole nad novim posjedima.

Period osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini u svojim radovima obrađuju četiri autora. Rad Sedada Bešlije kao prijelomne događaje prošlosti Bosne iz ovog perioda prepoznaje u 1463. godini, u kojoj Bosna dolazi pod vlast Osmanske države, zatim 1831/32. godini, u kojoj se odigrala buna na čelu sa Husein-kapetanom Gradašćevićem, i 1875. godini, u kojoj je počeo ustanak u Bosni protiv osmanskog državnog sistema. Ukazujući na dosadašnje historiografske ocjene vezane upravo za ove događaje, njihove proturječnosti, ali i ukazujući na novije istraživačke domete u ovom polju, autor uspješno ukazuje na činjenicu kako se niti jedno od ovih pitanja ne može smatrati zatvorenim. On kroz tekst diskutuje sa postojećom literaturom, ali i poziva na dalju raspravu u svjetlu novih naučnih istraživanja. Kemal Bašić u fokus svog rada uzima prodor habzburške vojske na čelu sa Ludvigom Badenskim duboko u unutrašnjost osmanskog teritorija 1688. godine. Autor je za prijelomni momenat uzeo gubitak i ponovno osvajanje Zvornika, sjedišta Zvorničkog sandžaka i najvažnije utvrde tog područja, što je prema njegovom mišljenju imalo višestruke negativne posljedice po osmansku vlast. U jeku Velikog rata povratiti Zvornik je postavljeno kao urgentni vojni cilj, u čemu je osmanska vojska na koncu i uspjela. Pokazat će se da je ovaj događaj, kako zaključuje sam autor, imao dalekosežne teritorijalne posljedice s aspekta očuvanja ostatka Bosanskog ejaleta na pregovorima u Srijemskim Karlovcima koji su uslijedili deceniju kasnije. Muamer Hodžić u svom radu fokus stavlja na bitku kod Sente 1697. godine ističući kako je upravo ona bila uvertira za pohod Eugena Savojskog na Sarajevo. Kako autor ističe (169. str), ova bitka je predstavljala prekretnicu u pogledu okončanja Bečkog rata s obzirom na to da je sultan odmah po povlačenju sa fronta ovlastio novoimenovanog velikog vezira da započne mirovne pregovore s austrijskom stranom. Ovim porazom Osmanlije su definitivno bile potisnute iz Podunavlja i Srednje Evrope, što je otvorilo put Eugenu Savojskom za pohod i paljenje Sarajeva, pokazujući tako poraznost odbrane i slabo opremljene fortifikacijske mreže od granice do sjedišta bo-

sanskog valije (179. str.). Bitka kod Banja Luke 1737. godine je, zahvaljujući Enesu Pelidiji, odavno u historiografiji zasluženno zavrijedila epitet prijelomnog momenta bosanskohercegovačke prošlosti. U ovom radu, autor se bavi značajem banjalučkog boja u razvoju bosanske svijesti kroz književnost, muziku, ali i sve ono što spada pod narodno stvaralaštvo, te patriotizma koji se gradio na činjenici o svijesti o identitetu, domovini i opstanku na ovoj teritoriji, kako u 18. stoljeću tako i kasnije.

Rad Zijada Šehića otvara poglavlje perioda austrougarske vlasti na ovim prostorima. Autor kroz prikaz učešća bosanskohercegovačkih vojnika u vojnoj organizaciji Habzburške Monarhije, aneksionu krizu te sarajevski atentat pokušava oslikati oblikovanje ideologije koja će uveliko uticati na teme i sadržaj istraživanja prošlosti ovog perioda. Jako zanimljiv, kako zbog same teme tako i zbog metodološkog pristupa, jeste članak Mitshutoshija Inabe, koji kroz vječiti problem novovjekovaca – agrarno pitanje oslikava doživljaj japanskih zvaničnika koji su posjetili Bosnu i Hercegovinu u ovom periodu. U tom smislu Bosna je bila opisana kao paradigma japanske uprave nad Korejom, koja je bila tek anektirana, stoga je i agrarno pitanje posmatrano s aspekta vlastitog upravljanja kolonijama. Još jedan izuzetno zanimljiv rad jeste rad autorice Hane Younis koja na osnovu izvorne arhivske građe ukazuje na odnos domicilnog nemuslimanskog stanovništva prema novim zakonskim odredbama, uspostavljenim nakon okupacije 1878. godine. Ko kod koga “traži pravdu” i zašto nemuslimani i pored oformljenih građanskih sudova i dalje idu radije pred kadiju, pitanja su koja se, uz prikaz konkretnih slučajeva, obrađuju u ovom tekstu. Rad donosi i jedan uvid u život običnoga, maloga čovjeka ovog vremena i vrlo je opipljiv prikaz mikrohistorije Bosne s kraja 19. stoljeća. Jedna vrlo važna tema koja se tiče zakonske i institucionalne regulative i finansija za vrijeme austrougarske uprave prikazana je u radu Muhameda Nametka. Autor donosi odličan uvid u način na koji nova vlast zatečeno stanje “transformira” (op. A. B.) ka industrijalizaciji uvodeći tako Bosnu i Hercegovinu u evropske privredne tokove. Rad Alme Leka o počecima fotografije u Sarajevu govori o ovoj vrsti umjetnosti koja u Sarajevo dolazi, kako autorica navodi, 1866. godine

otvaranjem prvog fotografskog ateljea. U radu je riječ o pojavi putujućih fotografa, osnivanju prvih stalnih fotoateljea i udruženja u Bosni i Hercegovini, ali i o samoj fotografiji, koja je kao najbolje očitovanje industrijskog čovjeka 19. stoljeća bila simbol napretka (op. A. B.) ali o tome šta je ona uopće predstavljala u životu običnog bosanskohercegovačkog čovjeka tog vremena i da li je taj obični čovjek uopće koristi, ne govori ništa. Stoga ovaj rad tematski pripada svojoj cjelini, ali ujedno i odskače, gubeći priliku da pokaže krucijalnu važnost, pa i prijelomni trenutak za umjetnost Bosne i Hercegovine ovog perioda, baš kako to pokazuje rad koji mu prethodi, a bavi se isključivo finansijama. Vlatka Dugački i Sead Nazibegović donose veoma zanimljiv i važan uvid u metodiku nastave maternjeg jezika i književnosti ovog perioda na prostoru Bosne i Hercegovine. Vrlo značajna tema koja prati kontekst opće prosvjetne i naučne politike austrougarske vlasti osvrćući se na nastavne planove i programe tog vremena, govori o ozbiljnosti pristupa Monarhije ovom problemu. Kako je prijelomna 1878. godina tretirana u historiografiji, konkretno na stranicama *Priloga* Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, govori nam Mehmed Hodžić. Autor, iako sam priznaje da je ovo samo djelimičan osvrt na radove koji se značajnije bave ovim pitanjem, zaključuje da ovi radovi, koji su kontinuirano prisutni u publikaciji, predstavljaju značajna historiografska dostignuća čiju je vrijednost prepoznala struka.

Period nakon Prvog svjetskog rata u ovom zborniku počinje radom Omera Hamzića, koji za prijelomni trenutak uzima 1. novembar 1918. godine. Ideja rada je suštinski dobra, onaj dio kuraža kojeg nekako uvijek manjka (u dovoljnoj mjeri) akademskim stručnjacima, ovdje uzima zamah. Ono što nedostaje jeste personalni otklon i eruditski metodološki pristup temi. Međutim, rad je značajan prije svega jer pokazuje momenat koji nije rutinska diplomatska ceremonija primopredaje vlasti, kako se može tumačiti iz postojeće literature, već upravo potiče na dalje istraživanje ovog kratkog, ali izuzetno značajnog razdoblja između 1. novembra i 1. decembra 1918. godine. Sonja M. Dujmović u svom radu donosi informacije o organizacijskim osnovama ženskih udruženja i njihovog djelovanja u periodu 1918–1941.

godine. U tekstu je taksativno navedeno o kojim je konkretno organizacijama riječ, šta su bile njihove intencije i koliko su bile uspješne u ostvarenju svojih ciljeva, bez ambicija da se pokaže kako je to konkretno djelovalo na jednu prosječnu bosanskohercegovačku ženu ovog perioda. Rad Tomasza Jaceka Liza je prije svega zanimljiv zbog metodologije samoga rada. Autor komparativnom metodom pokušava povući paralelu između baštine jedne zemlje u povijest druge, a kao primjer odabire austrougarsko naslijeđe u periodu između dva svjetska rata u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji i Poljskoj Republici. Izuzetno zanimljiv pristup materiji koji svakako otvara mnoštvo novih mogućnosti za istraživače. Seka Brkljača nam donosi rad o uređenju gradova u periodu 1918–1941. sa posebnim osvrtom na statusni karakter stanovništva. Kao što je to slučaj i danas, politička podrška i političke kombinacije na vlasti bili su presudni faktor i u ovom segmentu, što ovaj rad i pokazuje.

Drugi tom zbornika *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti* počinje radom Rusmira Mahmutćehajića koji govori o oblicima i sadržaju antibosanstva u 20. stoljeću. Baš kako se i očekuje od autora ovog kalibra, rad je skup socioloških, antropoloških, ali i filozofskih istraživanja i promišljanja i kao takav može biti izuzetno koristan za dalja istraživanja. Jedan izuzetno iscrpan rad donosi nam Safet Bandžović koji kroz sporazum Cvetković-Maček prepoznaje prijelomni trenutak bosanskohercegovačke prošlosti. Kao takav, zasigurno će poslužiti kao odlična referenca za mlade istraživače koji se budu bavili ovom problematikom. Kako se odnose bosanskohercegovački muslimani prema činu proglašenja države NDH govori nam Adnan Jahić, koji je gledišta da su arhivski izvori, ali i literatura, nerijetko nepouzdan kada je riječ o donošenju vjerodostojnih sudova o iznimno složenim i zamršenim zbivanjima tokom 1941–1945. godine. Zanimljiv je uvid u lične razmirice i neslaganja unutar muslimanskih (Bošnjačkih) predstavnika koji su opisani u ovom radu, ali i to kako, iz kojih razloga i prije svega zašto se u tolikom broju obični muslimanski puk dobrovoljno javlja u Hrvatsku legiju i učestvuje na istočnom ratištu 1941–1943. godine. Radi se o izuzetno zanimljivom, rasterećenom i pitkom tekstu koji

je ujedno i odlično polazište za dalja istraživanja ove teme. Širenje ustaške vlasti prema Sandžaku je izuzetno zanimljivo historiografsko pitanje, a njime se u svome radu bavi Dejan Segić. Prateći uspostavu organa NDH u Sarajevu i prenos vlasti na lokalni nivo kroz primjer Višegrada, Rudog i Priboja, autor pokazuje kako je na terenu izgledalo to širenje na prostor Sandžaka i šta je imalo za cilj.

Postratni period počinje radom Semira Hadžimusića koji u fokus svoga članka stavlja značaj opismenjavanja stanovništva, kako za obnovu države tako i za provođenje politike komunističke partije 1945–1948. godine. Autor daje podatke zatečenog, naslijeđenog stanja na terenu, uzimajući u obzir i neizbježnu ratnu štetu, te onda prelazi na konkretne primjere koji su poduzeti u periodu 1945–1948. ističući razloge zbog kojih je vlastima bilo važno u što kraćem vremenskom roku opismeniti što veći dio stanovništva jer, kako sam navodi u zaključku, *partijske parole i stavove može razumjeti jedino pismen čovjek* (167. str.). Ivana Pantelić u svom članku se bavi analizom tekstova koji izlaze u prvoj poslijeratnoj dekadi u časopisima *Žena danas* i *Nova Žena* koje je izdavao Antifašistički front žena Jugoslavije. Rad se bavi analizom emancipatorskih sadržaja i diskursa te kako je Komunistička partija vidjela ženu i kakvo je bilo njeno mjesto u društvu. Ono što ovaj rad izdvaja od ostalih koji se bave „ženskom tematikom“ (ako se to tako uopće može nazvati) jeste bavljenje običnim čovjekom, u ovom slučaju ženom, šta sve to za nju konkretno, u njenoj svakodnevnici znači, kao na primjeru šta napraviti od zara, haljinu ili kaput? (191. str.)

Sanja Petrović Todosijević u svom radu govori nam o Opštem zakonu o školstvu koji je stupio na snagu 1. septembra 1958. godine i koji je predstavljao okvir za emancipaciju djece i djetinjstva u socijalističkoj Jugoslaviji. Donošenje ovog zakona predstavljalo je završetak rada na velikoj reformi školskog sistema u Jugoslaviji koja je sprovedena od odluka Trećeg plenuma CK KPJ iz 1949, odnosno od formiranja Komisije za reformu školstva 1953. godine, čime je formiran moderni školski sistem u Jugoslaviji. Zahvaljujući Opštem zakonu o školstvu, na teritoriji cijele jugoslavenske države došlo je

do unificiranja školskog sistema u čijoj se osnovi nalazila jedinstvena osmo-razredna osnovna škola. Jedna od najsvjetlijih, ona koje se i danas većina rado sjeća, a svakako i prijelomna godina za Bosnu i Hercegovinu, bila je godina Olimpijade 1984. O tome piše Dženita Sarač-Rujanac, koja u svom tekstu donosi neke nepoznate činjenice o samoj organizaciji i realizaciji ove svjetske manifestacije. Kako je izgledala *druga strana olimpijske medalje* i na kakve je probleme organizacija ovog vrhunskog sportskog događaja nailazila u ovom periodu, otkriva nam ovaj izuzetno zanimljiv članak.

Tematski posljednji, za opis radova možda i najteži dio, počinje člankom Jasmina Medića koji u svom radu analizira procese koji su doveli do proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine tokom disolucije SFRJ, njenog međunarodnog priznanja i zbivanja u prvoj godini samostalnosti. Godina 1992. obilježena je masovnim ratnim zločinima i autor u svome radu koristi materijal iz sudskih presuda u predmetima vođenim pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Jedan izuzetno težak, važan i dobar tekst o prijelomnoj 1992. godini koja je jedna od najtragičnijih u bosanskohercegovačkoj historiji. O pitanju Referenduma građana Bosne i Hercegovine 1992. kao izrazu demokratske volje građana za suvereni i nezavisni državno-pravni status piše Mirko Pejanović. Autor ovo pitanje razmatra kroz širi kontekst uzimajući u obzir društveno-historijske prilike u Bosni i Hercegovini početkom devedesetih godina. Historiografski vrlo značajan tekst je Amira Klike koji govori o ulozi “hrvatskih zajednica” u Tuđmanovoj politici teritorijalne dezintegracije i podjele Republike Bosne i Hercegovine. Autor se bavi pitanjem takozvanog “humanog preseljenja” stanovništva, uspostavom paradržava Hrvatske zajednice Posavina i Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, kao i diskursima poput “povjesne zadaće” i “povjesne prilike koja se više neće ponoviti” (300-301. str.), kao dominirajućim u hrvatskoj politici spram Bosne i Hercegovine u ovom periodu. Rad čiji je fokus Bosna i Hercegovina između udruženih zločinačkih poduhvata (1992–1995) donosi Meldijana Arnaut Haseljić. Autorica na osnovu građe koju predstavlja materijal iz sudskih presuda u predmetima vođenim pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY) oslikava namjeru i intencije agresorskih snaga, kao

i zločine počinjene u te svrhe. Inertnost, nesposobnost, ali i razjedinjenost unutar same Međunarodne zajednice oslikava članak Merise Karović-Babić koji se bavi dolaskom Snaga za brze reakcije u Bosnu i Hercegovinu i konačnom vojnom intervencijom. Rad se bavi britansko-francuskim neslaganjima na terenu, hrvatskim opstrukcijama vezanim za transport francuskih trupa i naoružanja te konačnom intervencijom i prekidom rata. Posljednji članak ovog zbornika donosi nam Ajdin Muhedinović koji se bavi pitanjem prezentacije ZAVNOBIH-a u glasilima nacionalnih stranaka u Bosni i Hercegovini u periodu 1990–1995. Autor primjećuje razlike u odnosu pojedinih stranačkih glasila spram ZAVNOBIH-a te zaključuje da je on uglavnom ambivalentan, marginaliziran te je na koncu ostao referentan jedino za kasniju bošnjačku politiku.

Zbornik *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti* u svoja dva toma obuhvata najvažnije trenutke turbulentne prošlosti Bosne i Hercegovine od 10. do kraja 20. stoljeća. Okupio je 33 rada eminentnih stručnjaka, različitih preferenci, na način na koji funkcionira kao cjelina. Iako je raspoređen u dva toma, sa prilično velikim brojem stranica, izuzetno je čitljiv i pitak čitatelju. Radovi pokrivaju širok dijapazon interesovanja, tako da nije ograničen na korištenje isključivo istraživača i naučnih radnika, već posve sigurno može služiti široj upotrebi. Mada je već spomenuto da je početna zamisao bila posmatrati i period antike te da zbog opravdanih razloga do toga nije došlo, ovaj period ipak vidno nedostaje jednom zborniku ovog kalibra. Ono što bi se moglo navesti kao nedostatak, ako je to uopće moguće, jeste nezastupljenost radova iz historije umjetnosti Bosne i Hercegovine, koja je itekako mogla ponuditi par prijelomnih momenata iz svoga razvoja na ovom području. Na koncu, ovaj zbornik ima dovoljno potencijala da u nekom svom reizdanju možda ubaci i ove izostavljene dijelove jer bi time kao cjelina sigurno bio neizostavan kako naučnom tako i općekulturnom, pa i prosvjetnom miljeu.

Ajla Burkić